ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ПРІГАРІН ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК: 94(477.74):316.347(=161.1)«1750/1850»

ФОРМУВАННЯ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ СПІЛЬНОТИ РОСІЯН-СТАРООБРЯДЦІВ У НИЖНЬОМУ ПОДУНАВ'Ї (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Чернівці – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі археології та етнології України Одеського національного університету імені Іллі Ілліча Мечникова МОН України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Ячменіхін Костянтин Михайлович,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Чернігівський державний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка;

член-кореспондент Національної академії
наук України, доктор історичних наук, професор
Наулко Всеволод Іванович,
завідувач відділом Інституту
української археографії і джерелознавства
імені Михайла Грушевського НАН України;

доктор історичних наук, професор
Бондарюк Богдан Михайлович,
професор кафедри кафедри етнології, античної
та середньовічної історії Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича

Захист відбудеться 5 червня 2015 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76.051.06 у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (*58012, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корп. 14, ауд. 18*).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (*58012, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23*).

Автореферат розісланий « 30 » квітня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради **Г. М. Скорейко**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах однією з найбільш перспективних тем можна вважати проблему осмислення історико-культурного та конфесійного розмаїття в державах Центрально-Східної Європи. Разом з тим, коло актуалізованих питань залишається стрижневим у наукових дискусіях і галузі практичних застосувань. У руслі вищезазначеного мотиваційного обґрунтування набувають акцентовані моделі толерантної національної та конфесійної політики, що реалізуються державами з урахуванням попереднього історичного досвіду різних регіонів. Вони та їхнє населення стають об'єктом різнопланових студій, спрямованих на вивчення досвіду багатовекторної міжкультурної комунікації в європейських країнах у історичному зрізі.

Звернення до минулого Північно-Західного Причорномор'я (Буджак та Добруджа) видається актуальним з огляду на його поліваріативність в історико-антропологічному виміри, адже простір християнсько-ісламського прикордоння був та продовжує залишатись активним контактним ареалом, процеси в якому характеризуються складністю і вимагають подальших продуктивних досліджень на рівні локальної історії. На цьому порубіжжі протягом тривалого часу відбувались перманентні цивілізаційні зіткнення, які ставали підґрунтям формування якісно нових мультикультурних ареалів. Одним з них став і регіон Нижнього Подунав'я, що органічно виступив як кордоном, так й інтегральним шляхом глобальних крос-культурних взаємин.

В умовах дедалі відчутніших проявів глобалізації актуалізуються питання збереження особливостей культурної ідентичності, історичної самобутності та релігійної свідомості, все більшого наукового значення набуває звернення до досвіду етноконфесійних спільнот, зокрема, до старообрядницької. Ця група, протягом трьох з половиною століть перебуваючи в опозиції до модернізації суспільства, виявила сталу життєздатність та конфесійну стійкість. Свідомо консервуючи власні духовно-світоглядні уявлення та ритуальну практику, зберігаючи традиціоналізм у побуті й звичаях, старовіри успішно адаптувалися до проявів прогресу. Цей симбіоз і визначив історико-культурний феномен старообрядництва. В межах вищезазначеної мотивації доцільно вважати актуалізованим та обґрунтованим дослідження конфесійної міграції як моделі відтворення автентичної культурної традиції.

Історично обумовлені масштабні переміщення людських мас завжди ставлять перед суспільством низку питань. Одним із варіантів реалізації таких переселень зазвичай виступали колективні втечі окремих груп людей у пошуках права на вільне віросповідання. Вивчаючи явища такого порядку, можна розкрити форми та види пристосування «інших» до нових соціумних умов, зародження та функціонування продуктивного діалогу в різнокультурному середовищі. Така історична практика безсумнівно збагачує варіативність суспільного досвіду, й,

крім того, гармонізує складні, доволі часто неоднозначні міжетнічні та міжконфесійні стосунки.

Не менш важливий аспект актуальності визначається реаліями специфіки історичної свідомості старообрядців. Через загальновідомі причини вони тривалий час не знаходили належне відображення в офіційних дискурсах національної історії різних країн. Традиційно мешкаючи на їхніх географічних кордонах й одночасно – поза межами домінуючого населення, ревнителі «древлєго благочестія» з покоління в покоління зберігали власну колективну пам'ять у версіях усних переказів або рукописах.

Отже, сучасна дослідницька перспектива, пов'язана з недостатнім рівнем комплексного вивчення проблеми старообрядництва в регіоні Нижнього Подунав'я, що входив у різні часи до складу різних держав, об'єктивно актуалізує необхідність подальшої наукової розробки означеної теми.

Об'єктом дисертаційного дослідження слугують міграційні процеси росіян-старообрядців на тлі історичних подій у Нижньому Подунав'ї. **Предметом** вивчення стала етноконфесійна спільнота (некрасівців або липован) у контексті крос-культурних взаємин населення Північно-Західного Причорномор'я, а також її соціальні, культурно-побутові, релігійні та демографічні складові.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину XVIII – першу половину XIX ст. Нижня межа визначається появою перших общин старообрядців на Нижньому Дунаї та початком розвитку групи на території Молдавської землі та в османській Добруджі. Верхня межа обумовлюється двома історичними подіями: ходом та наслідками Кримської війни (1853-1856 рр.) та створенням трьохчинної старообрядницької ієрархії (1846 р.).

Географічні рамки роботи окреслюються ареалом міграційних процесів старообрядців у досліджуваний період і складають наступні території Центрально-Східної Європи: османську Добруджу, Молдавську землю, Валахію, Бессарабську область Російської імперії. Разом з тим, компаративний аналіз також зумовив залучення низки історичних даних з теренів попереднього проживання старовірських спільнот.

Метою дослідження є висвітлення процесів формування та адаптації етноконфесійної групи росіян-старообрядців на Придунайських землях в умовах загострення воєнно-політичного протистояння Османської та Російської імперій. Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

- виявити коло емпіричних свідчень, які у сукупності склали джерельну базу вивчення некрасівців та липован, провести її типологізацію, визначити евристичний та версифікаційний потенціал різних видів даних;
- проаналізувати здобутки та сучасний стан в історії вивчення старообрядницького населення на Дунаї, окреслити дискусійно-проблемні поля, охарактеризувати перспективні напрямки та оптимальні методи пізнання в контексті історіографічної динаміки;

- визначити шляхи, механізми і чинники міграційних рухів у старообрядницькому середовищі, реконструювати тенденції, що обумовили утворення специфічного нижньодунайського ареалу розселення старовірів;

- відтворити демографічну картину та її динаміку у розрізі історії раннього періоду існування означеної етноконфесійної групи, встановити загальну чисельність, статевовікові характеристики, а також вивести закономірності природного та механічного руху старообрядницького населення регіону;

- структурувати форми історичної пам'яті та ідентичності старообрядницького середовища, розкрити їхні соціокультурні функції на нових землях;

- описати механізми господарсько-культурної адаптації спільноти у Нижньому Подунав'ї, охарактеризувати засоби збереження традиційних практик в окремих структурних складових культурної панорами;

- узагальнити роль релігійних факторів під час освоєння старообрядцями вказаного регіону як прикладу типової конфесійної моделі історичних міграцій.

Методи дослідження визначаються комплексом завдань та відповідають структурі історично-антропологічного дослідження. Їхній перший рівень – це ***загальнонаукові принципи***, насамперед історичний та логічний, які конкретизуються шляхами аналізу, синтезу, опису, порівняння, реконструкцій. Другий – ***міждисциплінарні*** методи, які властиві низці наук (зокрема, це прийоми інтеграції кількісних та якісних методів; поєднання прийомів польових наук (археографія, етнологія, фольклористика тощо) з класичним історіописанням). Третя група засад – ***загальноісторичні***: порівняльно-історичні (синхронні та діахронні компаративні перспективи), типологічний (періодизація, класифікація, факторний аналіз) та наративні (структурно-функціональні прийоми). Групове минуле відтворюється на підставі як регіонального підходу, так й у напрямі культури повсякдення.

Конкретні емпіричні матеріали вимагали особливих прийомів опрацювання даних, що складають четвертий рівень. До нього входять специфічні методи ***джерелознавства***: прийоми виявлення, відбору, класифікації джерел і формування їх комплексів, атрибуції, встановлення часу й місця походження, мотиваційних моментів створення, текстологічного та герменевтичного вивчення, перехресного зіставлення джерел, виявлення їхньої цінності для певного конкретного дослідження, підвищення інформативного потенціалу джерел. Як інтегрований метод виступає джерелознавча критика, що включає в себе перелічені часткові джерелознавчі інструменти пізнання.

Міждисциплінарний підхід відповідає уявленням про історичну антропологію, яка орієнтується на вивченні людини у контекстах конкретних хронологічних зрізів її повсякдення, соціальних практик та культурного середовища. Ці засади гуманітарного пізнання вписуються до всесвітньо-історичної проблематики у національному розподілі дисциплін.

Наукова новизна роботи визначається тим, що в ній **вперше**:

- сформульовано дослідницьку тему як самостійну проблему в галузі історико-антропологічних знань – авторське визначення об'єкта, предмета, мети та завдань дисертації;

- застосовано міждисциплінарний підхід, який дозволив виявити історичні особливості складання спільноти росіян-старообрядців та її етноконфесійних якостей у просторово-часовому континуумі;

- на прикладі сталої давньо-православної традиції продемонстровано евристичні можливості корпусу історичних джерел для розв'язання теоретичних та практичних завдань науки;

- на підставі обробки та аналізу даних з різноманітних джерел вдалося комплексно висвітлити ключові аспекти історії формування старообрядницьких громад на Нижньому Дунаї;

- введена до наукового обігу та узагальнена фактологія, що міститься у фондах 10 архівних установ (у тому числі – 4-х закордонних), виявлено понад тисячу одиниць археографічних документів під час експедиційних виїздів, записана значна кількість інтерв'ю з метою фіксації історичної пам'яті серед липован на теренах України, Республіки Молдова, Румунії та Болгарії;

- встановлена історична доля цих релігійних общин, розглянуто пересування старовірів у контексті трансформацій геополітичних реалій Центрально-Східної Європи впродовж другої половини XVIII – першої половини XIX ст.;

- проаналізовано специфічний конфесійний тип історичних міграцій, визначено детермінанти між формами переселення та соціально-культурними практиками старообрядців, висунуто та обґрунтовано концепцію «конфесійної міграції» як шляху консервації самобутності спільноти в історії людства;

- в руслі дискусії стосовно характеру та часу перебування донських козаків-некрасівців на Нижньому Дунаї запропоновано власний інтерпретаційний підхід, орієнтований на визначення специфіки їхньої діяльності, пояснення соціально-політичної диференціації та обґрунтування хронологічних меж перебування у регіоні.

В ході дослідження були **удосконалені**:

- інструментарій кількісної кореляції між даними різних типів джерел;

- принципи осмислення ролі демографічних ознак у практиці відтворення спільноти;

- наукові підходи щодо вивчення складових адаптативного потенціалу традиційної культури в різних сферах суспільного життя.

Отримали подальший розвиток:

- історичні дані про час та обставини заснування старообрядницьких поселень Буджаку і Добруджі, відомості про церковне будівництво, біографічні свідчення про ключові віхи діяльності окремих історичних постатей;

- аналіз варіативності форм ідентичності старообрядців досліджуваної території на ранньому етапі, гіпотез про походження та соціальну семантику різних етнонімів та конфесіонімів групи;

- емпіричні підвалини сталості історичної свідомості відособленої етноконфесійної спільноти протягом тривалого часу в умовах відсутності «офіційного дискурсу», наведення фактографічних свідчень подібної трансмісії у фольклорних форматах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася в рамках науково-дослідних тем кафедри археології та етнології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Прояви етнічності у крос-культурних взаєминах населення Одещини» (номер держреєстрації 0115U000721).

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи мають важливе значення для розуміння етноконфесійних і культурно-побутових процесів, що відбувалися на теренах Придунайських земель впродовж XVIII – першої половини XIX ст., причин окремих актуальних крос-культурних непорозумінь. Фактографічний матеріал, а також теоретичні здобутки дисертації можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з історії, релігієзнавства та етнології старообрядців Світу, окремих регіонів України, Молдови, Румунії та Болгарії. Емпіричні дані разом із концептуальними проекціями будуть корисними для лекційних та освітянських курсів історичного напряму дисциплін. Одержані результати виявляють вагоме значення для створення експозицій та виставок, практичної діяльності культурних і суспільних діячів.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження апробовані на засіданнях кафедри археології та етнології України, наукових конференціях викладачів та аспірантів історичного факультету ОНУ імені І.І. Мечникова (Одеса, 2006-2014). Окремі результати та досягнення були оприлюднені у вигляді доповідей на більш ніж 60 міжнародних наукових форумах. Серед них вкажемо: 14-16-ті конференції "Історія релігій України" (Львів, 2004-2006); I та II семінарах "Кайндлівські читання " (Чернівці, 2004 та 2005); II конференції "Старообрядчество Украины и России: прошлое и современность" (Київ, 2004), "Українська культура: процеси трансформації" (Київ, 2004); VII-XI конференціях «Старообрядчество: история, культура, современность» (Москва, 2005, 2007, 2011, 2014); "Emerging Citizenship and Contested Identities between the Dniester, Prut and Danube Rivers" (Галле, Німеччина, 2005); 6-10-му Конгресах антропологів та етнографів Росії (Санкт-Петербург, Саранськ, Оренбург, Петрозаводськ: 2005, 2007, 2009, 2011); I конференції «Доля старообрядства в XX – на початку XXI ст.: історія та сучасність» (Куренівка – Чечельник Вінницької області, 2005); «Інноваційні моделі розвитку туристичної інфраструктури України. Буковинське та світове старообрядництво: історія,

культура, туризм» (Чернівці, 2005); «Romanian-Ukrainian Historiographic Interferences» (Галац, Румунія; 2005); І-ої та ІІ-ої конференцій «Традиційна книга та культура пізнього середньовіччя у житті свого часу, у науці, музейній та бібліотечній роботі XXI ст.» (Москва, 2006 та 2009); «Національна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів» (Київ, 2006); «Релігія і церква в історії України» (Полтава, 2006); «Problemele etnologiei si culturologie» (Кишинів, 2007); «Старообрядці у закордонні. Історія. Релігія. Мова. Культура» (Торунь, Польща, 2008, 2012); «Розвиток етнокультури в умовах трансформаційних та глобалізаційних процесів» (Київ, 2008); «Старообрядчество: история и современность» (Санкт-Петербург, 2008); «Українське народознавство на початку XXI ст. (теорія і методи та тенденції розвитку)» (Київ, 2008); «Історія Степової України XVII – початку XX століття» (Запоріжжя, 2009); 5-му та 6-му симпозіумах «Культура русских-липован в национальном и международном контексте» (Тульча, Румунія; 2009, 2013); міжнародних наукових конференціях «Orthodoxy in Russian culture and society» (Санкт-Петербург, 2010) та «Казаки-некрасовцы: язык, история, культура» (Ростов-на-Дону, 2010); X Міжнародному конгресі україністів (2013 р.). Було організовано та проведено 10 міжнародних наукових форумів «Липовани: росіяни старообрядці на Дунаї (історія та культура)» (2004-2013) – за результатами видано 10 випусків одноіменого щорічника.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано індивідуальну монографію (обсягом 33 друк. арк.), 5 розділів у колективних монографіях, 59 статей у наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах наукових конференцій та ін., у тому числі – 14 у фахових і 11 у міжнародних періодичних виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (921 позиція), додатків (69 одиниць, 78 с.). Загальний обсяг праці становить 500 (основна частина - 400) сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** мотивовано вибір теми, обґрунтовано її актуальність, висвітлено ступінь розробки проблеми, показано зв'язок з науковими програмами, визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження, окреслено хронологічні й територіальні межі роботи, вказано новизну роботи та її практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дослідження та структуру дослідження.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методи дослідження»** проаналізовано стан вивчення теми, охарактеризовані джерельна база, а також теоретично-методичні засади роботи.

Перший підрозділ **«Аналіз історіографії»** присвячений вивченню регіональних старообрядців у науковій літературі, яке проходило розпочалося майже одразу після виникнення спільноти. За цей час студіювання пройшло етап

накопичення знань, отримало продуктивне вивчення, було апробоване в радянській науці, відчуло «історіографічний вибух» сучасного етапу. За цей час були сформульовані основні підходи щодо розкриття виразності групи: ***колоніальний*** дискурс (зовнішня критика старообрядництва, погляди якої базуються на неприйнятті дониконівського православ'я як явища минувшини та практики); ***романтичний*** (апологетика старовірства, яке розглядається як шлях розвитку християнства, захист світогляду та виправдання самостійної релігійної організації); ***медитативний*** (намагання усвідомити «древлє благочестя» з позицій варіативності історії, поліфонії традицій).

Етап накопичення початкових знань (XVIII – середина XIX ст.) починається синхронно з появою старовірів на нижньодунайському терені. Вже тоді з'явилися перші версії їхньої історії, які стимулювалися легалізацією на молдавських та османських землях липован і некрасівців, а також повагою до книжності, авторитетом писемного слова у культурі дониконівських християн. Яскравим прикладом цього є «Сказание о староверцах, живущим в земле Молдавской» (1724 р.), в якому викладається родовід альтернативного старообрядницького варіанту православ'я. Питанням «Розколу» в ньому приділяється більше уваги, аніж фактичній історії переселень (аналогічно – «Історія про бігле священство» Іоанна Стародубського (Алексєєва) (1755 р.; Вєтка). Подібні твори, що були виявлені у рукописних збірках до середини XIX ст., зазвичай є випадковими. Реальній, «земній» історії мало приділялося уваги старовірами, їхній світогляд шукав обґрунтування власної долі у параметрах сакральної історії християнства. Основна риса – компіляція свідчень з канонічних текстів із фольклорними переказами.

Включення частини старообрядницьких просторів до Російської імперії призводить до виникнення інтересу з боку чиновників до їхньої історії. Саме вони формували «колоніальний» погляд: І.П. Ліпранді, І.С. Аксаков, А.О. Скальковський, М.І. Надєждін тощо. Їхні здобутки виступають першими археографічними розвідками (друкували певні джерела з коментарями), етнографічними описами (за рахунок включення спостережень і фрагментів опитування носіїв традиції), історичними працями (на основі тогочасних уявлень про критику даних вони утворювали хронологічні узагальнення). Ці роботи є оригінальними джерелами через включення до них раритетних і унікальних відомостей, хоча старообрядці – «розкольники», з якими потрібно боротися. Інструменти розв'язання походження спільності зводилися до концептів «бунту» та «втечі», водночас, ідеалізація побуту старовірів, у яких бачилися своєрідні консерватори «великоросійських традицій».

Етап інтенсивного вивчення (друга половина XIX – перша XX ст.) – кульмінаційний час щодо розроблення теми в суспільній свідомості в умовах формування сучасних гуманітарних наук. Саме удосконалення методів пізнання в них, виникнення інфраструктури дисциплінарних корпорацій сприяли

ефективному вивченню старообрядництва. Важливо, що для суспільної думки вони стали модним «відкриттям», до якого зверталися як з науковими, так і суспільними завданнями. Колоніальний дискурс еволюціонував від кабінетної роботи у площину зовнішніх інституцій. Наприклад, з'явилися місіонерські роботи (Ф. Воловей та І. Пархомович). Або праці військових «фахівців» (І. Драган, О. Защук) та «спеціальних» чиновників (П. І. Мельников-Печерський, М. І. Субботін тощо). Незважаючи на критику церковно-релігійної практики старообрядців, вони створили узагальнюючі праці. Джерельною базою ставали як матеріали карного розшуку, так і власні «археографічні» здобутки. Дуже близько за поглядами находилися й представники румунської православної церкви (яскраво – єпископ Мельхісідек).

У відповідь такій «офіційній історіографії» старообрядцями на місцях писалися полемічні праці. З початку їхні представники продовжували традиції локальних творів (наприклад, В. Олександрів «Гульчинський літопис»). Проте з часом удосконалюється науковість апологетики: переходить від певного синкретизму до створення краєзнавчо-історичних нарисів. Дискутуючи з місіонерами, старообрядці починають використовувати історію як аргументи у своїх дебатах (це простежується у сюжеті прийняття митрополитом Амвросієм старої віри та утворення власної легітимної церкви – праці Павла Білокриницького (Ксеноса).

Новаторською тенденцією стало формування ще одного зовнішнього погляду на старообрядництво: «медитативного» (з 1860-х рр.: О.Щапов, М. Костомаров). Намагання розібратися в релігійній «іншості», виявити самобутність розвитку старовірів стали підґрунтям виникнення та обґрунтування схем діалогу. Від захисту вчені переключилися на увагу до реальних носіїв цієї традиції, намагаючись розібратися в характері феномену. Так, наприклад, О. Щапов виходив від романтичного припущення, що старовірські общини законсервували давній демократичний дух допетровської Русі. До такого оплоту «православ'я» звернулося чимало суспільно-політичних діячів і вчених другої половини XIX – початку XX ст. У регіональному історіографічному ландшафті підхід ілюструється працями В. І. Кельсієва та М. Чайківського, які популяризували революційну ідею в старообрядницькому середовищі, проте створили ґрунтовні розвідки з минувшини та тогочасний стан козаків-некрасівців у Туреччині. Вперше вони поставили питання про фактори утворення росіян-старовірів на Придунайських теренах, визначили проблемні сторінки в історії некрасівсько-липованського населення (наприклад, перші зафіксували та описали «Заповіти Некрасова», намагалися простежити гіпотетичні шляхи міграцій на Дунай, усвідомлюючи внутрішню неоднорідність у групі). Подібну ж позицію згодом демонстрував Хв. Вовк, який у 1880-х рр. публікує декілька розвідок про етнокультурну ситуацію у Добруджі. Це отримало продовження наприкінці XIX – на початку XX ст.: Я. І. Смірнов, В.М. Мінорський, В.А. Гордлевський, В.Г. Короленко

(Добруджа, Анатолія); Г. Бахталовський, О. Константінов, З. Арбуре, Л. Берг (Бессарабія); Г. Купчанко, Д. Дан, Р. Ф. Кайндль, Д. Полек, К. Ромшторфер, Л. Симіновіч-Штауфе (Буковина); П. Короленко (Кубань, Дон), М. І. Лілієв (Вєтка). Романтизм дискурсу набув популярності через суспільних діячів, що звернулися до старовірів як до «борців проти західної модернізації». Ця когорта ввела до наукового обігу корпус оригінальних джерел, на основі яких запропоновані реконструкції походження групи. Зокрема, були висунути концепції про механічне переміщення старовірів на Дунай; склалося уявлення про консервацію як основну тенденцію культури, створено документальні версії липовансько-некрасівської історії, які продемонстрували брак емпірики.

Етап фрагментарних досліджень окремих сюжетів та комплексів (1950 – 1980-ті рр.) укладається в розвиток радянської науки та атеїстичної ідеології. Старообрядництво не розглядалось як цілісне явище, до нього зверталися вчені з конкретними завданнями виявлення окремих комплексів виразної культури. Таке предметне вивчення позбавляло контексту: збагативши науки, власне старовіри залишалися трансляторами старовинних традицій.

Публічного дискурсу апологетика старообрядців не набула: створенні тоді історичні твори друкувалися пізніше (наприклад, Ф. Ю. Мельников). Ще одною формою такого письма стають представники «липован» у Румунії: розглядаючи спільноту в лінгвістичному плані, вони вперше поставили питання про походження та функціонування говіркових особливостей росіян-старообрядців (релігійна самобутність не була ними артикульована за ідеологічних чинників). Завдяки таким дослідженням, наука збагатилася знаннями про діалектну та фольклорну варіативність росіян в іноетнічному середовищі (Ф. Кірилле, А. Іванова, М. Марінеску, Цв. Роменська, О. Критська-Іванова).

Приклад медитативного письма цього етапу – праці вченого-емігранта С. Зеньківського. Його дослідження процесів виникнення та еволюції старовірства залишаються одним із найкращих за своїм масштабом, використаним корпусом різноманітних джерел та інтерпретаціями. Він визначив коло продуктивних питань: про можливості кількісного підрахунку старообрядців; соціально-політичні аспекти розвитку старообрядців; релігійні пошуки та церковне будівництво в різних згодах й інші.

Периферійність старообрядницької проблематики щодо радянського історіографічного ландшафту призвела до злиття колоніальної та медитативної позицій. Так, фольклорист Ф. В. Тумілевич до наукового обігу ввів корпус творчості (пісень, легенд, казок) некрасівців, проаналізував свідомість і пам'ять, шукаючи підтвердження походження групи з Дону. Проте, він спростив тезу про механічну консервацію мови та культури, показуючи форми та прояви етнокультурної та стадіальної варіативностей групи. Аналогічно, різні сюжети світоглядних еволюцій старовірів продемонстрували А. І. Клібанів, М. М. Покровський. Така часткова свобода призвела до включення старообрядців

до сюжетів соціальної історії населення Півдня України (О. І. Дружиніна, В. М. Кабузан, А. Д. Бачинський, В. С. Зеленчук, І. А. Анцупов, В. Я. Гросул тощо). Вони розглядали липовансько-некрасівські спільноти як етносоціальні, намагаючись висвітлити їхнє значення в контексті регіональних процесів. Незважаючи на створення українських, болгарських та молдавських версій минувшини краю, історія старообрядців так і не була написана (щоправда, наприкінці етапу вийшла історія росіян (І.В.Табак), але релігійна природа старовірів значно заважала її окремому науковому розгляду).

З 1960-х рр. розгорнулася масштабна експедиційна діяльність серед різних груп старообрядців (етнографічна та археографічна). В Україні: Л. М. Чижикова, В. І. Наулко, М. Ю. Бубнов, І. В. Поздеєва тощо. Вони переконливо довели невичерпаність їхніх джерельних скарбниць та, водночас, невідомість історичного минулого липован для академічної науки. Було накопичено значний корпус матеріалу щодо вивчення світогляду, церковної історії общин, кириличної писемності, книжкових і іконописних пам'ятників (Н. А. Кобяк, О. М. Сморгунова, С.Є. Нікітіна та інші).

Сучасний стан комплексних наукових розробок (кінець XX – початок XXI ст.). Емансипація теми старообрядництва та активні пошуки ефективного інструментарію призводять до справжнього «історіографічного буму». Цей напрям став справжнім евристичним полігоном для вирішення актуальних питань історії, етнології, фольклористики, лінгвістики тощо. Самостійним академічним центром слід визнати липованську еліту: Ф. Кирилле, А. Данілов, А. Іванов, С. Феноген, І. Данілов. Повторюючи загальну тенденцію східноєвропейського народознавства, вони визначали розвиток крізь філологію (виняток С. І. Феногена). І лише потім до них приєдналася генерація, яка зайнялася історією О. Ворона, А. Красовські, П. Іпатьов, О. Феноген, А. Анфімова, Д. Хрейнчук та інші. Паралельно із цим липовани привернули увагу етнолінгвістів як варіант традиційного світогляду і виразної практики (С. Є. Никітіна, Г. А. Плотникова, І. О. Седакова, К. Є. Анастасова та ін.). Лінгвістичні студії (Л. Л. Касаткін, В. Васченко, К. Штейнке) від пошуку безпосередньої метрополії перейшли до тем побутування лінгвістичної одиниці в іномовному оточенні, виявлення тенденцій інтерференції та акультурацій. Важливі етнографічні сюжети досліджувалися В. А. Липінською, О.В. Пауновою, Н. С. Душаковою, А. К.Соколовою-Москетті, І. А. Савельєвою тощо. Особливо цінним виявилися дослідження писемної кириличної та музичної традицій (О.Б. Сморгунова, М.Г. Денісов).

Українську історіографію старообрядницької проблематики на сучасному етапі характеризують розробки В. М. Мордвінцева, Ю. В Волошина, С. В. Таранця, А. І. Федорової, Б. М. Боднарюка, М. К. Чучка, В. І. Мільчева, О. Б. Дьоміна, Ю. Є. Горбунова. Некрасівська минувшина блискуче досліджується Д. В. Сенем. Російські дослідники не лише продукують компаративний матеріал щодо аналогій, але й демонструють оригінальні методи пізнання (В. В Керов,

О.М. Юхіменко, Д. Є. Расков, Ю. В. Аргудяєва, О. Є. Дутчак, О. С. Данилко, О. М. Фішман, М. В. Кочергіна, О. В. Апанасенок тощо). Аналогічно йдуть історіографічні процеси у Молдові (Н. В. Абакумова-Забунова, О.А. Магола тощо), Білорусі (А. О. Гарбацький, Г. Г. Нечаєва, С. І. Леонтьева), країнах Балтії (Г. Г. Поташенков) тощо.

Аналіз літератури переконливо показує, що уявлення про походження групи не можна зводити до сукупності переселень з російських теренів до діаспорних. Ці процеси відбувалися протягом майже ста років і мали різновекторну природу. Як правило, цю наукову проблему намагалися вирішити лінгвістичним шляхом: виокремити типологічні ознаки липованської говірки та співвіднести їх з відповідними районами Росії. Аналогічними схемами насичені тексти з етимології назви. Логіка мовних процесів переноситься на історичні реалії без врахування документальних контекстів. У цьому плані висунуті та функціонують декілька концепцій: народні, топонімічна (М. Субботін, В. Васченко, Ф. Кириллє, В. Липинська та ін.), антропонімічна (П. Свін'їн, В. Кельсієв, Н. Абакумова-Забунова). Однак відчутним залишається фрагментарність даних та епізодичність у використанні джерел, які б фіксували не стільки лінгвістичну логіку, як складні процеси виникнення та еволюції групи у різних політико-культурних контекстах. Дефіцит свідчень достатньо часто йшов або за народною логікою пояснень, або у формі гіпотетичних припущень. Не можна зводити формування групи виключно до створення її етнонімів або до механічного експорту ресурсу з одного історико-етнографічного району до іншого. Можна стверджувати, що спільність утворюється за рахунок інтегрованої дії декількох факторів. Серед них можна визначити: 1) міграції населення як чинник утворення новітньої спільності (у літературі розглядається з І. П. Ліпранді); 2) структурування культурно-побутових особливостей (з Ф. Ю. Мельникова); 3) усвідомлення їх як у середині групи, так й за її межами (сучасні концепції В. Липинської та автора).

Другий підрозділ **«Характеристика корпусу джерел»** присвячено огляду джерельної бази. Автором наведена класифікаційна варіативність джерельних матеріалів, а також розкрита їх евристична цінність залежно від видової належності. Накопичені емпіричні дані у різних напрямах наук, разом із новітніми інструментаріями їхньої обробки дозволяють по новому дослідити дискусійне питання складення етноконфесійної спільноти на Дунаї впродовж XVIII – першої половини XIX ст. Продуктивність забезпечувало оперування комплексною джерельною базою, а також пошук нових свідчень.

Своєрідність старообрядців як групи населення та її «липованського» варіанту визначила специфіку в механізмах віддзеркалення їхніх реалій в джерелах. У структуруванні джерельної бази розрізняються: початкова (сукупність джерел, яка склалася за часів їхнього оперативного функціонування), потенційна (джерела, які дійшли до нашого часу й ще не введені до наукового обігу) та актуалізована (джерела, що впроваджені до наукового обігу). Специфіка

етноконфесійності зумовила особливості документальних свідчень: замкненість релігійних громад через переслідування зумовила особливості кодування інформації в офіційних документах – вони репрезентують зовнішні погляди, що нерідко містять чимало поверхневого, дрібних помилок та лукавих свідчень (причому як з боку, власне, старовірів, так й чиновників різного рівня); консервація власного світогляду, що базувався на особливих засобах трансляції досвіду (сталість кириличного коду на рівні XVII ст. і спадкоємність фольклорних традицій (наближення до формату «придання» майже усіх боків життя), призводить до значного побутування авто-джерел у групі; свідома периферійність знаходження спільноти стосовно основних тенденцій розвитку людства призводить до епізодичності уваги до її етноконфесійних проявів – незважаючи на постійну прискіпливість, з якою адміністратори слідкували за релігійними дисидентами, домінуюча кількість даних у різнохарактерних джерелах, має випадковий та фрагментарний характер.

Саме тому на перший план виходять питання евристичної доцільності свідчень, що віддзеркалюються в емпіричній варіативності. Зокрема, внутрішня критика джерел призводить до можливої нової редакції питань «як було» та «як мало бути». Саме у цьому значенні зростає вага документів, які збираються у старовірському середовищі (польова археографія, фольклористика, етнографія). Реальність у спільноти відповідає трьом рівням: як мали поводитися старовіри (гетеронорма або «закон»); яка поведінка вважалася за потрібну (автостереотип чи «канон»); як відбувалося (фактична практика). Така ситуація значно ускладнює відображення у певних групах джерел, а усвідомлення призводить до зростання актуалізованих рівнів у джерелознавчих розробках щодо старообрядців (польові матеріали: етнографічні, усноісторичні та археографічні). Починаючи з середині XIX ст. (І. П. Ліпранді, М. І. Надєждін), коли лише продуктивно залучаються «внутрішні» дані, можна розглядати старообрядців. Виходячи із історіографічної ситуації з типологією джерел, надається класифікація джерельної бази, яка була нами залучена до дослідження процесів походження старовірського населення Подунав'я. Діапазон даних характеризується комплексністю (використання інструментарію здобуття та обробки даних різних історичних субдисциплін), широким географічним охопленням та хронологічною доцільністю (крім безпосереднього періоду, що вивчався, були використані джерела попереднього та наступного часу). За засобами отримання джерел: **виявлені** під час археографічних робіт як у фондах архівів, так й шляхом експедиційних досліджень у місцях компактного мешкання старообрядців та **створені** – корпус даних етнографічного та усноісторичного типів. За формою збереження та ступенем введення їх до наукового обігу, у масиві залучених джерел розрізнялися: **архівні**, **польові** та **опубліковані**.

До польових джерел відносяться дані трьох напрямів. По-перше, етнографічні матеріали – від описів компонентів культури до наративів. Зіставлення явищ

сучасності з відповідними документальними свідченнями періоду, який вивчається, дозволило доповнити наукові уявлення про колишні практики. По-друге, це археографічні характеристики документів та рукописів, які були створені до середини XIX ст. Експедиційний досвід довів, що чимало таких пам'яток до нашого часу зберігаються у старообрядницькому середовищі. По-третє, усно-історичні матеріали біографічних інтерв'ю (меморати, фабулати, перекази). Фольклорні за жанром ці джерела використані щодо реконструкцій свідомості, історичної пам'яті.

Опубліковані джерела, як правило, репрезентують зовнішні погляди на групу. Ці джерела виявилися продуктивними у випадках, коли старовіри були включені до масштабних подій в історії (війни, адміністративні зміни, політичні заходи тощо). Крім випадкових поодиноких документів, друкувалися спеціальні збірки (наприклад, МВС стосовно законодавства зі справ «Розколу», В. І. Кельсієв, М. І. Субботін). Видова варіативність характеризується традиційно: нормативно-правові документи, статистичні матеріали (військові, фіскальні, церковні, адміністративні), документи діловодства різного рівня, формулярні джерела (анкети та структурні показання старовірів), картографічні матеріали, описи господарства, побуту і релігійної практики, его-джерела (різноманітні приватні свідчення (мемуари, епістолярії, записки мандрівників тощо), записи на стародруках та рукописах), епістолярії (офіційне та приватне листування), літописна інформація (різноманітні хронологічні твори про минуле общин), фольклорні та усно-історичні перекази.

Аналогічні різновиди джерел виявленні в архівах України, Республіки Молдови та Російської Федерації. Внаслідок історичних обставин виникнення етноконфесійної групи, окремі масиви пам'яток зберігаються у регіональних і центральних архівах й утворюють величезні за обсягом, але не впорядковані за характером корпуси джерел, що містяться в різних за походженням фондах управління, поточного адміністрування, контролюючих органів тощо. Всього в дослідженні задіяні справи з 42 фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ); Державних архівів Одеської та Чернівецької областей; КУ «Ізмаїльський архів»; Національного архіву Республіки Молдова; Російського військово-історичного архіву; Російського архіву давніх актів; Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург).

В цілому наявний корпус джерел та використання їхнього потенціалу дозволили реконструювати шляхи, напрями та характер міграцій на рівні колективів та окремих біографій. Він дозволив провести вивчення повсякденної культури старообрядців, розкрити роль конфесійних і побутових чинників під час переселення і облаштування у регіоні.

Третій підрозділ **«Теоретичні принципи та методологічні засади»** розкриває дослідницький інструментарій та авторські погляди.

Базовими методами виступили аналіз емпіричного матеріалу та синтез його під час узагальнення у межах порівняльно-історичних реконструкцій. Використано два їх різновиди: прийоми діахронних і синхронних аналогій, які відповідають компаративно-генетичним та порівняльно-дифузійним варіантам. Перші застосовані щодо встановлення походження групи та елементів її культури. Продуктивність також виявляється у дослідженні кордонів поширення окремих явищ, визначення конвергентних процесів і запозичень досвіду. Це досягнуто шляхом порівнянь як з іншими територіальними групами старообрядців, так й із сусідніми культурними традиціями регіону.

Історико-демографічні моделювання були проведені у межах міждисциплінарного напряму «історичної інформатики». Використання кількісних методів дозволило виявити складові та фактори історичного процесу. Зокрема, були застосовані кореляційний та дисперсний аналізи на підставі електронної бази даних щодо старообрядницького населення регіону (авторські археографічні знахідки склали можливість внести до цієї бази майже 70 % від усіх старообрядців регіону 1808 – 1850-ті рр.). Включення методів статаналізу до сюжетів всесвітньої історії виявило продуктивність у питаннях численності, соціальних і демографічних характеристик.

Окремі складові авторської методики вписуються до контексту типологічних прийомів. Зокрема, запропоновані схеми класифікації та періодизації, а також її основних рис самобутності будувалися на принципах визнання ієрархічних типів та їх проявів. Наприклад, характеристика етноконфесійності проводилася за умов припущення існування та визначення особливих структур суспільних стосунків. До здобутків цього ж методу слід віднести прийоми картографування процесів розселення та культурно-побутових елементів.

Під час опису культурних практик і феноменів ідентичності ефективним став інструментарій структурно-функціонального аналізу. Семіотичні студії разом із системним аналізом дозволили розкрити своєрідність етноконфесійної групи в її повсякденні. На рівні важливих підсистем культури (життєзабезпечення, духовна та соціальна) вдалося реалізувати досліди їхніх функцій та знакової специфічності.

Конкретизуються ці теоретичні обрії окремими методиками опрацювання різних даних і створення специфічних джерел: польові та камеральні варіанти. Основу емпіричного пошуку створили результати археографічного пошуку як в архівних, так й у общинних зібраннях України, Молдови, Румунії, Росії та Болгарії. Евристичний, класифікаційний та герменевтичний варіанти аналізу проводилися відповідно до визнаних в історичній науці та джерелознавстві засадами. Особливо підкреслимо використання форм виявлення та «діалогу», які зараз отримують назву «соціальної археографії» – отримання джерельних свідчень без вилучення пам'ятків з повсякденного обігу. Шляхом комплексних експедицій крім отримання різних типів джерел (наративних, наочних, статистичних тощо), застосовувалися хрестоматійний для етнографії шлях створення джерел.

Спираючись на польовий інструментарій, вдалося зафіксувати фабулати та меморати, що відображали рівень пам'яті про походження та ранню історію етноконфесійної групи.

Такий підхід і зумовив комплексність, яка є не лише механістичним поєднанням дисциплін, що розкриває специфічність групи, а, насамперед, – намагання виявити, зафіксувати та проаналізувати явища оригінального варіанту етноконфесійної традиції, виходячи з внутрішньої групової логіки. Спостереження призвело до трансдисциплінарності, в якій тенденції та компоненти розкриваються через власну специфічність, а не через заданість (навіть – і ефективну) інструментарієм і концептами певних наук. Усе це зазначається як «інтерпретаційна антропологія» (К. Гірц) або «медитативний дискурс» – намагання усвідомити феномен «ревнителів давнього благочестя» з позицій варіативності історії, поліфонії шляхів традицій.

Конкретизуються ці принципи за допомогою категорії «етноконфесійність», в зміст якої укладаються росіяни-старообрядці Нижнього Подунав'я. В них якості етнічності та релігійності виступають у близьких функціях, однаково сприяють утворенню та побутуванню власної культурної традиції, де іноді важко виокремити прояви цих чинників. На рівні моделі це може виглядати наступним чином: сепарація (відходження частини росіян від основного масиву на основі релігійної іншості); міграція (механічне переміщення за межі етнічного масиву, усвідомлення свого специфічного становища); консолідація (поєднання в єдину структуру набору ознак, що були перенесені з батьківщини шляхом взаємодоповнення); відтворення (функціонування культурних практик на підставі сконструйованої схеми світогляду, в якому попередній досвід органічно сполучається з інноваційним). Усе це сприймається не стільки як результат, скільки як процесуальність (Р. Брукбейкер, Е. Сміт, Ф. Барт, В. Тишков тощо). Саме конструктивізм дозволив удосконалити наукову категорію примордіалізму (Ю. В. Бромлей, В. І. Козлов, С. О. Арутюнов та ін.). Поняття «етноконфесійна група» стає своєрідним компромісним майданчиком двох підходів у розумінні етнічного.

У другому розділі праці «**Міграційні процеси серед старообрядців у контексті соціально-політичної історії Північно-Західного Причорномор'я**» досліджено виникнення регіонального варіанту старообрядництва.

Перший підрозділ «**Передумови, фактори та форми освоєння Придунайського простору старовірами у другій половині XVIII ст.**» стосується аналізу трьох моделей появлення прихильників «древлєго благочестя», шляхів їхнього переселення у контексті політико-адміністративних трансформацій у Східній Європі. Встановлено, що переселення та стабілізація старообрядців на Дунаї протягом XVIII – першої половини XIX ст. відбулася внаслідок дії низки чинників та певних суспільних процесів. Внаслідок розмежування позицій щодо корегування обрядової практики в Руській православній церкві утворився масовий

соціальний рух опору нововведенням (козацтво, селянство, міщанство, купецтво тощо). У результаті неприйняття післяниконівського православ'я стало своєрідною ідеологією протесту. Прихильники «древлєго благочестя» почали шукати власні шляхи порятунку, один з яких призвів до значної сепарації російського етносу. Ці групи дисидентів шукали волю сповідання, рятуючись за кордонами Росії (утворення масштабної та структурованої діаспори).

Старообрядці впродовж всієї історії проявляли високий ступінь мобільності. Варто їм тільки відчути тиск з боку держави та офіційної церкви, як відразу ж вчорашнє селище могло перетворитися на пустку, а його жителі вже влаштувалися за сотні або тисячі верст. Бажання зберегти віру приводило до масових переселень за межі держави. Активне освоєння старовірами низки регіонів Європи у XVIII ст. збіглося із значним розширенням володінь Російської імперії. Ці паралельні процеси зумовлювали ситуацію, коли практично кожне покоління старообрядців у пошуках свободи вимушене було шукати нові місця проживання.

Окремі спільноти цих втікачів опинилися по різних історико-етнографічних регіонах та країнах. Зокрема, утворюються та структуруються Поліські (у межах Речі Посполитої, Вєтковсько-Стародубські слободи) та Донські (спочатку на російському прикордонні, а згодом – у Туреччині). Вони на довгий час стають привабливими ареалами нових втеч із російських теренів. Пошуки конфесійного благочестя, покращення соціально-економічного положення, а також політичні тиски з боку російського уряду та адміністрації призвели до істотного розширення цих діаспорних утворень. Посилення кількості старовірів та наближення російських військ, а згодом – кордонів, призвело до нових пошуків. Зокрема, некрасівці з 1709 р. знаходилися на Кубані, а з 1740-х та 1780-х рр. перейшли у Добруджу та Анатолію. У той же час, частина поліських старовірів втекла на Поділля (з кінця XVII ст.), а також у Молдавію та Валахію (з 1724 р.). Зустріч двох потоків у Нижньому Подунав'ї виступила передумовою формування етноконфесійної спільноти. В межі османської Добруджі прийшли озброєні та добре організовані підрозділи некрасівського козацтва. З середини XVIII ст. тут існує декілька міцних станиць (Дунавець, Сарикьой, Камінь, Вилкове, Жебріяни тощо). Регіон приваблював козаків-старообрядців (некрасівців) та водночас еклектичну селянсько-міщанську масу (пилипонів-липован). Користуючись пільговим становищем ігнат-козаків в Османської імперії, а також дозволами Молдавських Господарів на свободу релігійного сповідання, старообрядці створили ефективну інфраструктуру життєдіяльності. В результаті Придунайські терени стали приваблювати нових втікачів із різних центрів дониконівського православ'я, у т.ч. – сусідньої Південної України, переселенці з якого масово поповнювали дунайські старовірські общини.

Сприяло цьому толерантне, а, іноді – й заохочувальне ставлення турецької, молдавської та австрійської влади. Становище «некрасівців» (Добруджа) та «липован» (Молдавія і Буковина) було пільговим, включаючи релігійні свободи.

На початку XIX ст. старообрядці вже являлися істотною групою населення таких регіонів як Молдавія, Буджак, Добруджа та Буковина.

У другому підрозділі «**Переселення старообрядців у Придунайські землі в першій половині XIX ст.**» розглянуто продовження цих сюжетів в умовах геополітичних змін. Російсько-османське протистояння та війни (1806-1812 та 1828-1829 рр.) за ці території призвели до поляризації старовірських товариств. Одна частина пішла на співробітництво з російською адміністрацією й взяла активну участь у заселенні Буджаку. Решта залишилася у турецькій Добруджі та переїхала до Анатолії. Під час військових кампаній, а також безпосередньо після них відбувався інтенсивний обмін старообрядцями між двома берегами Дунаю. Цими ситуаціями скористалися тисячі інших старовірів, які йшли в обидва боки кордону. Такий транзитний та прикордонний стан сприяв толерантній політиці щодо прихильників давнього благочестя.

Успішні дії російської армії 1807-1809 рр. привели к фактичному захопленню територій мешкання некрасівсько-липованського населення у пониззі Дунаю. Частина одразу виступила з допомогою російському війську, а інша – залишалася вірною присяги Султану. Така диференціація старообрядців регіону призвела до чергового «розколу», в результаті якого частина некрасівців отримала значні пільги та свободи (1811 – 1812 рр.) та переселилася на лівий беріг Дунаю. Решта козацтва «повернулася» до своїх добруджанських осель та продовжила служити Туреччині. Уряди обох держав намагалися перетягнути усю групу на свій бік, надаючи додаткові права. Така політика сприяла значному притоку нових старовірів-переселенців до Добруджі та Буджаку та їхньої легалізації. Станом «некрасівців» скористувалися понад 10 тисяч осіб. Міщани, селяни, купці перейшли з різних губерній та увійшли до складу старообрядницьких громад регіону.

Достатньо схожі процеси відбувалися в 1828 – 1829 рр. Переселення під час та після війни стосувалися не лише християнського населення Османщини, але й стала привидом щодо значної кількості старовірів Поділля, Полісся тощо. В наслідок цих міграцій остаточно складається географія та структура розселення прихильників «дрєвлєго благочестя» у Придунайських землях. Значним фактором виступила релігійна свобода щодо «старої віри» у Бессарабії на тлі посилення репресій на російських просторах. У цих обставинах конспіративна конфесійна мережа, до якої включаються добруджансько-бессарабські старовіри, починає активно використовуватися як можливі шляхи переселень.

Інфраструктурний центр дунайських старообрядців у 1830 – 1850-ті рр. знаходився у некрасівських станицях Добруджі. Складаючи особливу верству населення, маючи свої озброєнні формування, а також благодатні умови щодо релігійного буття, козаки-старовіри приваблювали решту єдиновірців. Їхня виразна спільнота привертала увагу й представників різних суспільних рухів. Один із революціонерів М. Чайківський (Мохамед Садик-Паша) залучив їх до

штучного «Османського козацького війська», яке зіграло значну роль на дунайському театрі російсько-турецької війні 1853 – 1856 рр. Саме діяльність цього війська призвела до розшарування старообрядницьких общин та ліквідації козацького стану (1868 р.), заміні імені з «некрасівців» на «липован».

Стабілізації в межах обох імперій сприяли соціально-економічні чинники. Маючи особливий соціальний стан, старообрядці активно включилися до суспільного життя, господарського освоєння, а також налагодили ефективні торгівельні мережі. Успішність економічних підвалин у поєднанні із відносною релігійною свободою позначалося прикордонним розташуванням групи: якщо б в однієї із держав змінювалися обставини, спільнота майже без будь-яких перешкод мала б перейти на інший бік. В результаті виникають понад два десятки сільських поселень старообрядців у регіоні, а також починають формуватися їхні квартали по містах (Галац, Тульча, Браїл, Ізмаїл, Кілія тощо).

У третьому розділі **«Кількісні показники та форми ідентичності росіян-старообрядців у Подунав'ї»** наведені дослідження демографічних аспектів розвитку етноконфесійної спільноти (складення людського ресурсу), а також реконструкції структури свідомості та механізмів історичній пам'яті (формування семіотичного ресурсу).

Перший підрозділ **«Чисельність та демографічні характеристики старообрядців Буджаку»** розкриває найбільш полемічні у науці питання щодо старообрядців – можливості кількісних підрахунків. Це моделювання проведено на базі буджацьких громад кінця XVIII – першої половини XIX ст. (наявність масових формулярних джерел).

Оцінка старообрядницького потенціалу суміжних регіонів показала, що в основних історико-етнографічних областях Східної Європи на початок XIX ст. знаходилося від 3 (Буковина) до 12 (Чернігівщина) тисяч осіб старовірів. Загальна чисельність потенціалу міграційної спільноти була оцінена у майже 50 тисяч. З них кожен десятий опинився у бессарабському регіоні. Не менша доля використала його як транзитний ареал під час переселень. Якщо на початок XIX ст. поселення (Вилкове, Жебріяни й т.д.) разом складали біля тисячі мешканців-старообрядців, то вже на 1850-ті рр. чисельність прихильників «древлєго благочестя» збільшилася до 6 тисяч.

Ці процеси базувалися на міграціях з інших старообрядницьких районів у першій третині XIX ст. Серед них вкажемо сусідні Добруджу, північні й центральні райони Бессарабії, Поділля, Південну Україну, а також і віддалені – центральні райони Росії, Ветковсько-Стародубські громади. Регіональний центр, виникнувши як важливий транзитний пункт зв'язку між центрами старообрядництва, за рахунок використання пільгового положення (у тому числі – відносну свободу віросповідання) стає одним із провідних у низці старовірів-поповців Європи. Одночасно роль транзиту в російсько-турецьких міграціях

розкривається їхнім масштабом – не менш 10 тисяч осіб за весь розглянутий етап розвитку.

Статевовікова структура старообрядницького населення Буджаку відображала умови та механізми переселень, сама визначила як наступні переселення в регіон, так і виселення з нього. У цілому вона демонструє значний репродуктивний потенціал. Гендерна незбалансованість (домінування чоловіків у середній і віковій когортах) знімалася шляхом розширенням шлюбного ринку й нелегальних міграцій. При цьому саме вона обумовила специфічні риси в демографічному режимі – відносно низька смертність при високій народжуваності.

Природний приріст за 1830 – 1850 рр. склав у середньому 3,3% у рік. Його обсяги перекривало позитивне сальдо міграцій. Незважаючи на значні потоки імміграцій, еміграція виявилася ще більшою, що свідчило про роль механічного фактора у відтворенні старообрядницького населення. Такий демографічний режим, заснований відразу на переселенських й етноконфесійних чинниках, може бути розглянутий як самобутній старообрядницький тип переходу від традиційного до модерного типу відтворення.

В умовах прикордоння старообрядці Буджаку, також як і в подібних регіонах Європи (Поділля, Буковина, Південна Україна), проявляли наступну закономірність у своєму формуванні. Втеча за кордони Російської імперії призвела до освоєння нових ареалів для російського народу. При цьому стабілізація цих територіальних груп відбувалася при входженні в межі імперії. Частина негативно налаштованих старовірів ішла далі, а конформістська залишалася, виграючи в адміністрації серйозні поступки. На місце тих, які пішли далі, приходили нові, що використовувала досягнуті домовленості між одновірцями й місцевими адміністраторами як «важіль» для своєї легалізації.

У другому підрозділі **«Функціональне відтворення номенклатури найменувань дунайських старообрядців та історичної свідомості нащадків»** проаналізовано матеріали, які визначають своєрідність ідентичності старообрядців Подунав'я: варіативність народних назв та уявлень про минувшину.

Старовіри, проявляючи релігійну, соціальну та етнографічну неоднорідність, породили чимало різноманітних форм ідентичностей. В залежності від конкретних умов вони могли одночасно прираховувати себе до декількох колективних утворень і, відповідно, найменуватися одночасно по-різному. У цієї варіативності не слід вибудовувати якісь ієрархічні типології, оскільки вони відображають не стільки консолідацію груп, скільки, частіше за все, окремі якості у процесі діалогових взаємовідносин із зовнішнім світом. Аналіз форм ендонімів та екзонімів старообрядців показують наступну закономірність: чим далі від материнських територій знаходилася група старовірів, тим складніші функції такого роду назв. Якщо на автохтонній території та прикордонні вони мають передусім релігійний зміст, відображаючи конфесійні особливості («поповці»,

«безпоповці», «філіповці» та ін. (зовнішні – «розкольники», «старовіри» та ін.), то у діаспорних умовах – на перший план виходить етнічне. Міграційні процеси, що привели поборників «древлєго благочестя» за російські межі, створили передумову для виникнення бі- та полісемантичних форм самовизначення. Окрім конфесійної виразності, істотність виявляли соціальні, культурні та інші властивості груп. Усвідомлення самобутності (авто та гетеростереотипізація) призводить до функціонування етнонімів, в яких синтезуються характеристики спільноти. Феномен складної ідентичності старовірів підкреслюється хронологічною та географічною варіативністю їхніх найменувань, яку перспективно описане з позиції функцій, розкриття їхніх конкретних значень.

В історіографії походження «липован» домінують підходи історичної етимології, відповідно до якого показується, з якого сенсу виникла дана форма самовизначення. З авторської точки зору, необхідно додати до цього увагу до аспектів побутування та прояву імені, ввести компаративну перспективу решти найменувань, враховуючи мобільність лексем: історія назви не завжди пряма минувшина реалій, що ними позначаються. Замість звичної ретроспекції - обгрунтування актуального імені, пропонувалося звернутися до потенціалу назв старовірів на Дунаї, які відобразилися у джерелах XVIII – XIX ст. Саме цей корпус найбільш яскраво характеризують самосвідомість спільноти. У ньому окрім загальноетнічного (росіяни) та релігійного (старообрядництво) рівнів нерідко простежуються субетнічні, внутрішньо-конфесійні, локально-релігійні позиції. На формування структури ідентичності впливали різні політичні, соціальні, ареальні та ін. контексти. Лише деякі з них, сформувавшись на початкових етапах життєдіяльності, продовжують існувати до сьогодення, виконуючи комплекс інтегруючих та диференційних функцій. Виходячи з контекстуальності їхнього використання до середини XIX ст., реконструйовані основні форми ідентичності старообрядницького середовища (конфесіоніми, соціоніми, ойконіми та ін.). Вони віддзеркалювали реалії маргінального положення старовірів у Речі Посполитій, Австрійській, Османській та Російській імперіях. Їхнє використання свідчить як про усвідомлення таких особливостей представниками влади, так і про специфічне самостійне самовизначення старообрядців, зі слів яких ці форми фіксувалися.

Наведені дані про походження та побутування значень стосовно: «некрасівців», «пилипон», «липован», «великоросіян», «часовенників» тощо. Висунуті та обгрунтовані авторські концепції про етнокультурне трактування «некрасівських козаків» в соціальній практиці Османської імперії, а також про антропонімічний сенс назви «липовани» (у полеміці з топонімічною версією). Зокрема, продемонстровано, як із суспільної верстви в умовах Добруджі та Буджаку, старовіри-козаки стають спільною назвою для усіх прихильників «древлєго благочестя» ще у XIX ст. А також, документально простежена трансформація «філіповці» (самоназва послідовників вєтковського Пилипа, що шукали благочестивих архієреїв в Яссах) – «пилипони» (українська та польська

лексична калька, яка отримала соціальній зміст у другій половині XVIII ст.) – «липовани» (романська помилка, що увійшла у молдавське діловодство).

Встановлено, що історична пам'ять нащадків на рівні суспільної свідомості зберігає принципові факти, мотиви, тенденції у минулому досвіді групи старовірів на Дунаї. При цьому можна пов'язати їх в історіософію, у основі якої лежать релігійні уявлення про хід історії та реальні події. З цим і пов'язана перспективність використання переказів – можливість реконструкції історичних уявлень, які наповнені семіотичним змістом. У них відображається бажання вписати та обґрунтувати себе до сакрального часу (утопії, апокаліпсичні ідеї та ін.), а також у профанному (переселення, заснування сіл-общин та ін.). Враховуючи старообрядницьку свідомості, маємо справу із альтернативною автоісторією, що суттєво відрізняється від інституалізованого погляду на минуле.

Переосмислення колишньої практики групи можна розцінити і з позиції контексту даних жанрів фольклору. Необхідно відмітити їхню цінність у середині групи – виконують функції соціалізації, інтеграції, генерації та ін. Звернення до історії носіями даної культури обумовлено вибудовуванням власного майбутнього. Для цього досвід стає сукупністю прецедентів поведінки: будь-який факт обов'язково оцінюється у зв'язку з його потенціалом. Стосовно зовнішнього оточення історичні перекази направлені на пояснення свого права на власне буття. Показовою є діалогова форма таких наративів – пригадування у межах розповіді обов'язково має чіткого адресата. У результаті сучасний дослідник отримує чітку та оригінальну версію історії як частини старообрядницької свідомості. З іншого боку, отримуємо сукупність фактів, які можуть бути використані з прагматичною метою відтворення особливостей світосприйняття та специфічної історичної дійсності.

Четвертий розділ **«Соціокультурне адаптування старообрядницьких традицій та створення їх регіональних варіантів»** описує складання особливостей основних культурно-побутових комплексів дунайських старовірів.

У першому підрозділі **«Конфесійна структура та релігійна практика старообрядців Придунайських земель»** досліджується виразність світоглядно-ритуального життя етноконфесійної спільноти. Зокрема, простежуються влаштування приходських практик переходу від «біглих попів» до створення власної трьохчинної церкви (1846 р.). Завдяки наполегливості старовірів, які скористалися послабленням політики стосовно некрасівців, їм вдалося легалізувати важливі складові своєї релігійної інфраструктури. Через ці обставини з 1812 р. в Ізмаїлі, а також інших липованський поселеннях будуються храми, каплиці, обителі тощо. В них відбуваються богослужіння за правилами старообрядців, періодично перебувають біглі ієреї з Росії та Туреччини. Порівнюючи це положення з рештою російських регіонів, слід вказати на особливість: у той час, коли у більшості уряд жорстко контролює старовірів, закриває церкви та монастирі, переслідує їхнє священство; на Дунаї адміністрація

не лише цього не робила, але й піклувалася про їхнє функціонування. Ще вільнішим виявилося положення прихильників «дрєвлєго благочестя» в османській Добруджі. Користуючись правом на самостійне вирішення релігійних питань, некрасівці створили належну структуру церковного буття: храми, монастирі, вільне справлення своїх обрядів, можливості транслювати свою кирилично-візантійську спадщину тощо.

Показано, що внаслідок такого положення Добруджа та Бессарабія набувають провідної ролі у відтворенні старообрядництва в цілому. Наявність потрібної конфесійної структури приваблювала нових переселенців до регіону, серед яких опинилося чимало релігійних лідерів давнього благочестя. Зміцнення «кадрами» сприяло, у свою чергу, посиленню цього центру дониконівського православ'я. В результаті була створена регіональна мережа взаємодії між окремими общинами, яка включалася до загальної інфраструктури старообрядницьких зв'язків.

Протягом першої половини XIX ст. старообрядці на Дунаї не лише забезпечили всіма потрібним ознаками конфесійної буття, але й виступили принциповим потенціалом щодо налаштування подальшого розвитку старовірства в цілому. Зокрема, вони активно включилися до пошуків праведного архієрея та до будівництва нової трьохчинної ієрархії (з 1846 р.). Відіграв значну роль у переході Митрополита Амвросія та створенні власної ієрархії, липовани стали провідним осередком «старої вірі». Проте показано й варіативність в середині спільноти: діяльність різних напрямів безпопівців, а також виникнення біглопопівської згоди серед тих, хто не прийняв «благодатних» ієреїв від специфічної старообрядницької церкви. Саме ця теологічна полеміка призвела до формування нових конфесійних течій.

Релігійні чинники сприяли зміцненню соціальної солідарності та кооперації між одновірцями. Це яскраво простежується у зрощуванні конфесійних та суспільних функцій життєдіяльності у формі своєрідних громад, де публічні межі збігалися з межами конфесійних общин. На підставі такого синтезу виникають структуровані спільноти, які мають чіткі локальні виміри. Разом з тим релігійні контакти зміцнювали ці общини у надтериторіальні об'єднання.

Особлива увага приділена встановленню ролі та значенні священства, дяків, причету у діяльності громад на Дунаї. На документальних матеріалах простежена доля окремих постатей старообрядницької спільноти. Це показало, як існували общини та лідери заради забезпечення церковного життя.

Другий підрозділ **«Специфіка культурно-побутових реалій липован та некрасівців»** характеризує решту комплексів повсякдення росіян-старообрядців Придунайських земель на етапі їхнього формування.

Студіювання господарсько-економічної адаптації старовірів до обставин Подунав'я продемонструвало наявність декількох важливих укладів, а також їхню варіативність по різних ареалах мешкання. Так, наприклад, візництво та

городництво грали значну роль у Буковині та Молдавії, а рибальство та будівництво – у Бессарабії та Добруджі. Виявлені ефективні моделі господарювання, за допомогою яких була створена традиція життєзабезпечення старообрядцями регіону. Зокрема, показано, як рибальство та міські ремесла удосконалилися не стільки технологічно, скільки за рахунок підвищення товарності. Особлива увага була приділена створенню внутрішньо-конфесійних інститутів забезпечення добробуту старообрядцями на Дунаї, зокрема, ролі купців у функціонуванні громад як релігійних, так й економічних одиниць.

На підставі документальних джерел, а також шляхом етнографічної ретроспекції були реконструйовані виразність основних комплексів матеріального побуту (житла, одягу, харчування). Незважаючи на природно-географічні чинники такої адаптації, показано роль конфесійно-знакових факторів старообрядців у будівництві, зовнішньому вигляді та дотримання харчових норм.

Дослідження форм та типів родин (домогосподарств) серед старообрядців регіону показало важливість цього інституту щодо відтворення традиційного суспільства. Розкрити окремі фактори, які сприяли варіативності цих колективів серед різних груп старообрядців, допомогла їхня історична динаміка протягом 50 років. Зокрема, встановлено, що на розмір та структуру сімей впливали соціально-економічні чинники: на етапі переселення до регіону домінували прості (нуклеарні) сім'ї, а з часом відбувається реституція великих розширених родин. Результати щодо шлюбності дорослого населення, враховуючи замкненість общин, можна вважати базовими для регіону у першій половині XIX ст.

Виявляючи специфічні риси в суспільному побуті, охарактеризована територіально-релігійна община старообрядців як оригінальна модель, в якої відбувалося відтворення спільноти. Компаративна перспектива опису сільських та міських об'єднань показала своєрідні форми організації соціальних практик старообрядцями Добруджі та Буджаку протягом першої половини XIX ст. Зокрема, якщо в османській частині козацтво та його традиції виконували чіткі диференціюючи ролі, то у бессарабських громадах такі функції кордонів грала конфесійна належність, поєднання релігійних спільнот у різних соціальних верствах. Колективний побут старообрядців регламентувався не стільки зовнішніми умовами (законами), скільки внутрішніми уявленнями звичаєвого права (особливо яскраво – «Заповіти Гната» щодо некрасівців Добруджі).

Важливих результатів набули розвідки із світоглядно-духовної культури. Зокрема, огляд оригінальних археографічних пам'яток довів, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на Дунаї складається один із центрів збереження кириличної грамотності. Тут в активному обігу ходило чимало стародруків, які вдалося зберегти липованам. Крім того, по всіх общинах писалися рукописи та образи. Забезпечуючи релігійні потреби общин, місцева еліта не лише піклувалася про старі книги, але й підтримувала традиції їхнього функціонування. Книжна

культура виступила, як й по інших теренах мешкання старообрядців, важливою складовою своєрідного світогляду, а також відповідної практики.

На конкретних прикладах показано, як Дунай із регіону, що «імпортував» старообрядницькі атрибути (книги, рукописи, ікони тощо), намагався стати самодостатнім. Це простежується у численних фактах створення у місцевих центрах старовірства власних рукописних збірок, написанні образів (що призвело до виникнення т.зв. «липованського письма») і, навіть, намаганні влаштувати самостійний друк кириличної літератури (на жаль, невдалі спроби майже до кінця XIX ст.). Забезпечувалося це своєрідними формами трансляції культурних практик – існуванням церковних шкіл. Ставлення до грамотності серед старообрядців породжувало парадокси: людина, яка володіла «церковною» мовою, вміла рахувати за допомогою кириличних чисел («рука Дамаскіна»), співати за візантійськими нотами («крюковий спів»), вважалася неосвіченою серед російських чиновників (при тому, що у багатьох документів власний підпис напівстатутом старообрядця виглядав набагато краще, ніж скоропись писаря).

Окремої уваги отримала характеристика лінгвістичної ситуації у липованському середовищі. Показана роль внутрішньо-групового білінгвізму (російський діалект як побутова; церковнослов'янська як ритуальна мови) у відтворенні етноконфесійної спільноти. На основі старослов'янської були створені численні варіанти «таємних» кодів, за допомогою яких забезпечували обмін інформацією та кооперацію у релігійних справах. Таке одночасне функціонування двох мовних ландшафтів нерідко ускладнювало спілкування зовнішніми мовами (турецькою, молдавською, польською, українською тощо).

У **«Висновках»** здійснено теоретичні узагальнення та запропоновано підхід щодо вирішення наукової проблеми, що виявляється у концептуальних підходах до визначення ролі присутності старообрядців на Нижньому Подунав'ї, механізми, шляхи та чинники формування цієї етноконфесійної спільноти регіону впродовж другої половини XVIII – першої половини XIX ст.

Вивчення проблем формування старообрядницького населення на Дунаї було проведене у контексті аналізу передумов, чинників і обставин цього процесу. Його багатогранність і складність розкриті через сюжети спрямованості та характеру етноконфесійних міграцій до Центрально та Південно- Східної Європи, демографічного, культурно-побутового та релігійного розвитку групи в регіоні. Окрема увага була приділена сюжетам історичної свідомості і складання пам'яті як інструменту вибудовування та відтворення етнічності. Усі ці процеси розглянути на тлі загальних історичних подій, а саме – активної фази військового протистояння Османської та Російської імперій, їх боротьбу за контроль над землями та населенням Нижнього Подунав'я. Низка російсько-турецьких війн призвела до істотних змін у політичній карті Східної Європи.

Дослідження грунтується на широкому колі джерел. Огляд їхнього евристичного потенціалу показав важливість питань типології на рівні форматів

даних. Зокрема, продемонстрована продуктивність сучасних джерелознавчих уявлень про первісні, виявлені та актуалізовані корпуси джерел. Уточнення цього призвело до визначення специфіки матеріалів щодо вивчення старообрядництва, вказана особлива роль «виявлених» та «створених» різновидів документів. Комплексність джерельної бази дозволила верифікувати дані як за рахунок традиційних прийомів критики, так й шляхом сучасних варіантів інструментарію. Наявні джерельні свідчення визначили тематично-проблемну спрямованість роботи як історико-антропологічну.

Огляд липовансько-некрасівської історіографії як частини спеціальної літератури, що була присвячена минулому регіонів або старообрядництву в цілому, засвідчив, що сюжети формування групи є найбільш дискусійними та, водночас, найменш вивченими. Розгортання історії вивчення проаналізовано у контексті методологічних підходів конкретних вчених. Це дозволило визначити конкретні етапи та основні позиції. Зокрема, продемонстровано, як розгортався зовнішній («колоніальний») напрям студіювання у перманентній полеміці із внутрішньо-груповим («апологетикою»). Цю дихотомію підірвав посередницький («медитативний») підхід, який зародився ще в XIX ст., але набув своїх результатів у дослідженнях останнього етапу. Аналіз бібліографічного загалу також переконливо демонструє недостатність історичних реконструкцій групи старовірів часів їхнього переселення, а також сприйняття лише механістичної моделі пояснень культурно-побутових особливостей (перенесення та консервація традицій попередніх теренів).

На підставі цього доведено, що впродовж другої половини XVII – XVIII ст. у середовищі російського народу материнських територій відбувалися масштабні сепарації на основі неприйняття нових форм організації церкви і канонів віри. Релігійні пошуки посилюються через модернізацію держави і суспільства. Цей подвійний протест (соціальний і релігійний) приводить до відособлення частини народу у відносно замкнуті общини ревнителів «древлєго благочестя». Боротьба з інакомисленням з боку влади і офіційної церкви приводить цю спільність до різних форм самозбереження. Одною з них став звичний для російського населення міграційний рух – у результаті сотні тисяч старообрядців опиняються за межами своєї держави.

Ці масові втечі-переселення, що мали яскраві конфесійні мотиви та забарвлення, стрімко отримують нові якості – поліпшення соціального положення, економічного добробуту й т.п. В наслідок пошуку свободи віросповідання російські старообрядці створюють цілу мережу нових співтовариств емігрантів у різних країнах Центрально та Південо- Східної: Річ Посполита, Австрійська та Османська імперії. По мірі того, як Російська держава розширювала свої межі й наближалася до цих центрів старовірства, старообрядці знову вимушені були мігрувати далі – на південь та на південний захід. Ці історичні реалії зумовили те, що релігійні общини старовірів осіли й порівняно швидко адаптувалися доволі

далеко від своєї Батьківщини. Одним з таких ареалів стають масштабні австрійські та османські володіння – від Буковини до Добруджі. Положення ускладнюється за рахунок просування Росії на Дунай – прикордоння трьох суміжних держав сприяло стабілізації груп старовірів та їх мобільності. Документально підтверджено, що продовж майже всього XVIII ст. сюди вже переселяється (найбільш масове – з 1760-х рр.), насамперед, филиповсько-пилипонське населення із Полісся (Вєтковсько-Стародубські терени) в пошуках благочестивого священства, яке на Молдово-Волоських теренах отримує свою назву «липовани» та колишні донські козаки, що вийшли на Кубань у підданство Кримського Ханства та Османської Порти. Ці некрасівці через геополітичні зміни вимушені були шукати нові території, однією з яких стає Подунав'я. До цього додалося переселення селянсько-міщанських мас старовірів з українських теренів, які через Північно-Причорноморські простори, в черговий раз спробували покинути кордони російських володінь.

Перші общини старообрядців-мігрантів створили прецедент для подальших переселень одновірців до Буджаку і в Добруджу. Вже тоді починаються процеси адаптації старовірів до умов прикордоння, а також консолідації різних етнокультурних традицій і соціальних структур в єдину етноконфесійну спільноту. В основі цього знаходилися саме ті ж причини, що і попередньої сепарації – неприйняття офіційної російської церкви. На основі релігійної тотожності, в умовах інноетнічного оточення, утворюється та розвивається нове діаспорне об'єднання російського народу. Не зупиняє ці тенденції навіть факт того, що політичні межі розділили спільність на громадян різних держав. Конфесійна солідарність виявилася сильнішою за соціальні та політичні бар'єри.

Стабілізація групи й остаточне її укорінення в межах регіону мали місце впродовж першої половини XIX ст. Використовуючи свої пільгові особливі стани в межах і Османської, і Російської держав некрасівсько-липованське населення Подунав'я створює низку багатодвірних поселень-общин, хуторів та окремих кварталів у містах регіону. Значно сприяв цьому вихід нових переселенців-старообрядців із сусідніх історично-етнографічних областей, а також – безпосередньо із південноросійських губерній. На цьому етапі старообрядці з міграційної групи стають вкоріненими мешканцями Добруджі та Бессарабії. Цей перехід розкриває аналіз різних аспектів життєдіяльності спільності.

Вперше в історіографії вдалося освітити питання динаміки чисельності групи. Показано, що кількість старообрядців може бути розцінена лише при залученні даних із суміжних територій – мобільність групи визначала стрімке переміщення її представників в її власному соціально-культурному просторі. Залучення відомостей із фіскально-адміністративної та поліцейської статистики дозволило виявити адекватні методи оцінки кількісних ознак етноконфесійної спільноти. До середини XIX ст. у Буджаці мешкало вже не менше 6 тисяч старообрядців,

приблизно такий же масштаб налічувався в Добруджі. Ускладнює цю оцінку перманентний взаємний обмін між цими регіонами, а також транзитні міграції – через регіон переселялися десятки тисяч старообрядців відразу в двох напрямах – «до Туреччини» і навпаки.

На конкретних прикладах розкриті демографічні властивості старообрядницької популяції регіону. Аналіз статевовікової структури цієї групи протягом першої половини XIX ст. показав, що вона повною мірою відображає умови та механізми переселень. Його незбалансованість (домінування чоловіків у середній і віковій когортах) створило причину для подальших міграцій і розширення шлюбного ринку. Показники природного приросту виявилися меншими порівняно із зростанням групи за рахунок нових переселенців. Ці реконструкції дозволили поставити питання про специфічний демографічний режим. У його основі – міграційні та етноконфесійні чинники, реалізація яких може бути розглянута як самобутній старообрядницький тип переходу від традиційного до модерного типу відтворення населення.

Особливе значення для осідання старообрядницької спільноти на Придунайських землях зіграло створення та функціонування розвиненої релігійної структури. Її якісні трансформації позначилися переходом від пошуку благочестивих ієреїв до безпосереднього створення ієрархії. До 1850-х рр. старообрядці мали достатню кількість храмів і монастирів, напівлегальних ієреїв, а також численних біглих, неофіційних. У межах територіальних громад були створені конфесійні структури, які очолювали дяки. Набута в умовах миколаївської Росії свобода віросповідання привела до законної діяльності старообрядницьких общин у Бессарабії. Ще вільніше й соціально інтегрованіше почували себе старовіри в межах Австрійської та Османської імперій. З огляду на це, саме тут, на теренах безпосереднього проживання липовансько-некрасівської групи, відбулося створення «тричинної» старообрядницької ієрархії в 1846 р. Поступово конфесійна інфраструктура старовірів дедалі відчутніше зростала за рахунок активного церковного будівництва – утворення єпископій, висвячення нового священства, побудові й освячення храмів тощо.

Варто відзначити, що в переході митрополиту Амвросія до старообрядництва та створенні Білокриницької митрополії значну роль зіграв потенціал місцевих общин. Яскравим аргументом у цьому є безпосередня участь некрасівців на чолі з Й.С. Гончаровим у переговорах з митрополитом, його доправленні на Буковину, легалізації ієрархії в Добруджі.

В контексті виявлення структури ідентичності старообрядницької спільноти Придунайських земель під час її формування виявлено корпус етнонімів і конфесіонімів. Семантичний аналіз цього численного корпусу показує, що група володіла низкою зовнішніх і внутрішніх форм найменувань: пилипони, липовани, некрасівці, часовенники, старообрядці тощо Це різноманіття відображає різноманітні рівні свідомості груп, а також специфіку їхнього стану в межах

різних держав Східної Європи (наприклад, пилипони – колишні підлеглі Речи Посполитої; некрасівці – Османської Порти; липовани – Молдавії тощо). Продемонстрована складна ієрархія самосвідомості групи одночасно, як конфесійної, етнічної, міграційної та соціальної спільноти. В контексті проблеми етимології актуальної назви, встановленні конкретно-історичні форми трансформації «филиппони – пилипони – липоване», документально підтверджуючи всі етапи такого розвитку. Виявлена соціальна основа окремих етнонімів, що відображали процеси інтеграції колишніх іноземно-підлеглих до суспільної структури російської чи османської держав.

Проведена реконструкція основних компонентів історичній пам'яті сучасних старообрядців. Для цього були узагальнені сюжети виникнення груп у викладенні сучасних липован і некрасівців. Аналіз легенд, переказів і бувальщин переконливо показав, що моменти освоєння старообрядцями Придунайських земель продовжують існувати серед їх нащадків. В ході викладу цього матеріалу вдалося виявити непрямі свідоцтва життєдіяльності групи на ранньому етапі, які зберегла усна версія історії. Крім того, показано значення цих форм фольклору або усної історії для розуміння своєї укоріненості на сучасному етапі.

Таким чином, показано, як на середину XIX ст. старообрядці на Дунаї цілком освоїлися, створивши ефективні інститути життєдіяльності (економічно незалежні общини, що дозволяли відтворювати власний світогляд). В основі цього процесу знаходилося прикордонне положення, завдяки якому вдалося легалізувати свій статус і в Османській, і в Російській імперіях. Розвиненість різних сторін суспільного побуту позначилася на функціонуванні економічно доцільної, соціально адекватної і релігійно вільній структурі практик. У результаті завершується процес формування етноконфесійної спільності та починається процес її внутрішньогрупової консолідації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ПРАЦЬ

Монографія

1. Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова / Отв. ред. О.Б. Демин / А.А. Пригарин. – Одесса–Измаил–Москва: «Смил» – «Археодоксія», 2010. – 528 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Прігарін О.А. Козаки-некрасівці на Дунаї: кінець XVIII – перша третина XIX ст. // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII – XIX ст. / Гол. ред.

В.А. Смолій / О.А. Прігарін. – Одеса: Друк, 2000. – С. 29-41.

3. Пригарин А.А. «Шоб хоть слава нэ пропала та помиж козакамы...» // Память жива в веках. Возвращение к истокам: об участии казаков в войнах XVII – XX вв. / Под ред. С.Ю. Кирюшина / Д.В. Сень, А.М. Малукало, А.А. Пригарин. – Краснодар: «Диапазон-В», 2006. – С. 5-44.

4. Prigarin A. Glocalization in the Old Belief Environment of Budzhak: Models and Subjects of Contemporary Modernization of Traditional Societies // Staroobrzędowcy za granica / Pod red. Gluszkowskiego M., Grzybowskiego S. / A. Prigarin. – Torun: Wydawnictwo naukowe Universytetu Mikolaja Kopernika, 2010. – P. 307-325.

5. Пригарин А.А. Русские // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. – Одесса: PostScriptUm – СМИЛ, 2014. – С. 555-602 (сумісно з А.В. Галкиною).

6. Prigarin A. Fishing Traditions among Old Believers in the Danube Delta: Survival Strategies During the 19th Century / A. Prigarin // The Biopolitics of the Danube Delta: Nature, History, Policies / Ed. Constantin Iordashi and Kristof van Assche. – Lanham-Boulder-New York-London: Lexington Books, 2015. – P.223-242.

Статті у наукових фахових ы закордонних виданнях:

7. Пригарин А.А. Субэтнические группы русских Юго-Восточной Европы / А.А. Пригарин // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. 1. Теоретичні проблеми етнології. – К.: «Київський університет», 1999. – С. 63-66.

8. Прігарін О.А. Житло в обрядовості липован Подунав'я: будівельні та новосільні звичаї / О.А. Прігарін // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – Вип. 9. – Ізмаїл, 2000. – С.31-33.

9. Прігарін О.А. «Козацтво в Туреччині» М.Чайковського як джерело вивчення козацьких формувань Оттоманської Порти середини XIX ст. / О.А. Прігарін // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XIII. – Запоріжжя: Прем'єр, 2001. – С. 17–28.

10. Прігарін О.А. «Некрасівці»: до змісту поняття / О.А. Прігарін // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Вип.12. – Одеса, 2002. – С. 93-104.

11. Прігарін О.А. «Пилипони» в Подунав'ї наприкінці XVIII – на початку XIX ст. / О.А. Прігарін // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І.Мечникова. – Вип.14. – Одеса, 2003. – С. 67-78.

12. Прігарін О.А. Культурно-побутові процеси на Одещині у XIX – XX ст. у дослідженнях кафедри археології та етнології України Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова у 1999 – 2003 рр. / Кушнір В.Г., Прігарін О.А., Шабашов А.В. // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. –

Вип.15. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 528 – 539.

13. Prygarin A. Les «vieux-croyants» (Lipovane) du delta du Danube / A. Prygarin // Ethnologie française. – T. XXXIV. Ukraine-Україна: terrains, éveils. – 2004, № 2. – P. 259-266. Пригарин А.А. Похоронно-поминальные обряды русских-старообрядцев Придунавья: структура этноконфессиональной выразительности / Г.Н. Захарченко, А.А. Пригарин // Кодови словенских култура. – Београд: CLIO, 2004. – Брой «Смрт». – С. 92-115.

14. Пригарин А.А. Отражение процессов формирования в исторической памяти русских старообрядцев на Дунае / А.А. Пригарин // Гуманитарная мысль Юга России. – 2005, № 1. – С. 88-108; Гуманитарная мысль Юга России. – 2006, № 1. – С.94 – 116.

15. Прігарін О.А. Господарські традиції липован України: Буджак і Буковина / О.А. Прігарін // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології: Зб. наук. праць / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Прут, 2005. – Т.2 (20). – С. 88 – 94.

16. Прігарін О.А. Роль етнонімів у мобілізації ідентичності меншини: на прикладі росіян старообрядців України / О.А. Прігарін // Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів / Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України / Відп. ред. Г.А.Скрипник. – К., 2005. – С. 91-102.

17. Прігарін О.А. Історико-етнографічні дослідження росіян старообрядців (липован): здобутки і перспективи / О.А. Прігарін // Записки історичного факультету ОНУ імені І.І. Мечникова. – Вип.17. Присвячується ювілею професора кафедри нової і новітньої історії доктора історичних наук Дмитра Павловича Урсу. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 60-77.

18. Прігарін О.А. Відображення процесів формування осередку російських старообрядців на Дунаї в історичній пам'яті їхніх нащадків / О.А. Прігарін // Україна модерна. – Число 11. – Київ-Львів: Критика, 2007. – С. 59-84.

19. Прігарін О.А. Статево-вікова структура росіян старообрядців Буджаку у першій половині XIX ст. / О.А. Прігарін // Історико-географічні дослідження в України: Зб.наук.праць / Відп. ред. О.А. Удод. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2007. – Число 10. – С. 376-399. Пригарин А.А. Этнодемографические исследования населения Буджака по массовым источникам: половозрастные характеристики русских старообрядцев первой половины XIX в. / А.А. Пригарин // Revista de etnologie şi culturologie. – Vol.2. – Chişinău, 2007. – С.76-87.

20. Пригарин А. Пътищата на спасението в историческата памет на липованите край Дунава / А. Пригарин // Български фолклор. – 2008, кн.1. – С.11-27.

21. Прігарін О.А. Глокалізація у старообрядців Буджаку: спроба окреслення моделей та суб'єктів модернізації традиціоналістських спільнот / О.А. Прігарін // Записки історичного факультету ОНУ імені І.І. Мечникова. – Вип.19. – Одеса, 2008. – С.60-78. Пригарин А.А. Жилище и его место в структуре строительных и обрядовых практик липован на Дунае / А.А. Пригарин // Традиционная культура. – 2009, № 2 (34). – С. 28-42.

22. Пригарин А.А. О численности старообрядцев Буджака в первой половине XIX века: динамика процессов формирования этноконфесиональной группы / А.А. Пригарин // Stratum plus: культурная антропология и археология: Причерноморские этюды. – 2005-2009, № 6.– С.128-142.

23. Пригарин А.А. Этноконфессиональная культура в контексте приграничья: русские-старообрядцы (липоване) Дунайского региона / А.А. Пригарин // Danubius: Muzeul de isrtorie Galați. – T.XXVIII. – Galați, 2010. – P.113-126.

24. Пригарин А.А. Идентичность этноконфессиональной общности старообрядцев Придунавья по источникам первой половины XIX в. / А.А. Пригарин // Традиционная культура. – 2011, № 1. – С. 59-78.

25. Переживания Конца Света у старообрядцев российско-украинско-белорусского пограничья / В.Л. Кляус, А.А. Пригарин // Традиционная культура. – 2011, № 4. – С. 126-131.

26. Русско-турецкая война 1806-1812 гг. и судьбы некрасовцев / А.А. Пригарин // Русин. – Кишинев. – 2012, № 2(28). – С. 5-16.

27. Пригарин А.А. Некрасовцы и русско-турецкая война 1828-1829 гг. / А.А. Пригарин // Дриновський збірник. Центр болгаристики та балканських досліджень ім. Марина Дринова ХНУ ім. В.Н. Каразіна, Інституту історії та балканістики БАН та Комісія істориків Україна – Болгарія. – Т. V. – Харків-Софія: АИ «Марин Дринов», 2012. – С. 350-368.

28. Прігарін О. Духовні вірші росіян-старообрядців на Дунаї як історичне джерело: постановка питання та тексти / О. Прігарін // Народна творчість та етнографія. – 2014, № 1. – С. 66-74.

Статті у наукових збірках і матеріали конференцій :

29. Пригарин А.А. Русские старообрядцы и сектанты в Южной Украине и Бессарабии: численность и расселение в 1860-е гг. / А.А. Пригарин // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. Зб. наук. робіт, присвячена 135-річчю ОДУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 27-298.

30. Пригарин А.А. К вопросу о содержании термина «Этноконфессиональная группа»: на материалах русских старообрядцев Балкан / А.А. Пригарин // Ethnoses and Cultures on the Balkans. – Vol.1. – Sofia: Dios, 2000. – P. 80 - 93.

31. Прігарін О.А. Історична типологія поселень росіян-старообрядців (липован) Карпато-Дунайського регіону / О.А. Прігарін // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип.3. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 89 - 92.

32. Пригарин А.А. Этноконфессиональные группы русских юга Украины / А.А. Пригарин // Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе: Материалы междунар. науч. конф / Под ред. проф. У.Д. Розенфельда. – Ч.2. – Гродно: ГрГУ, 2001. – С. 65-69.

33. Пригарин А.А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830-1835 гг. / А.А. Пригарин // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. Вып.3. – Бухарест: Критерион, 2001. – С. 376 – 404.

34. Пригарин А.А. Семья у некрасовцев Бессарабии: по материалам ревизских переписей первой половины XIX века / А.А. Пригарин // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. – Т.3. – Одеса: Друк, 2002. – С. 331-333.

35. Прігарін О.А. Борода та її знакові функції в уявленнях старообрядців Подунав'я / О.А. Прігарін // Тіло в текстах культур. – К., 2003. – С. 63-68.

36. Пригарин А.А. Русские старообрядцы в Болгарии: новые материалы по истории потомков некрасовцев и липован Добруджи / А.А. Пригарин // Старообрядчество: история, культура, современность. – № 10. – 2004. – С. 29 – 35.

37. Прігарін О.А. Монастирі та церкви старообрядців Подунав'я кінця XVIII – першої половини XIX ст. / О.А. Прігарін // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів: Логос, 2004. – Кн. І. – С. 477-483.

38. Пригарин А.А. Предпосылки этноконфессиональной выразительности культуры русских-старообрядцев (липован) Юго-Восточной Европы / А.А. Пригарин // Ethnic culture: traditions and innovations. – Kaunas, 2004. – P. 356 – 366.

39. Пригарин А.А. Возникновение старообрядческих общин на Дунае в XVIII – первой трети XIX вв. / А.А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Вып.1. – Одесса, 2004. – С.11-32.

40. Прігарін О.А. Оригінальне джерело щодо самобутності побуту липован 1880-х рр. / О.А. Прігарін // Р.Ф. Кайндль і українська історична наука. Матеріали Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання», 22-23 травня 2004 р. – Ч.1. – Чернівці: Черемош, 2004. – С.198 – 205.

41. Пригарин А.А. Липоване в историко-этнографической структуре русского народа / А.А. Пригарин // VI Конгресс этнографов и антропологов России, Санкт-Петербург, 28 июня – 2 июля 2005 г.: Тезисы докладов / Отв. ред. Ю.К.Чистов. – СПб.: МАЭ РАН, 2005. – С.119.

42. Пригарин А.А. Социально-демографические характеристики русских переселенцев на Дунай первой трети XIX века: эвристический потенциал формулярных источников / А.А. Пригарин // Этнодемографические процессы на

Севере Евразии: Сб. научн. трудов. – Москва-Сыктывкар, 2005. – Вып.3. – Ч.1. – С. 62 – 80.

43. Пригарин А.А. Народная этимология «некрасовцы» и «липоване» в контексте истории группы / А.А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Вып.2. – Одесса, 2005. – С.101 – 116.

44. Прігарін О.А. Народні утопії та есхатологія сучасних старообрядців: до сталості архетипічних сюжетів у сучасній свідомості липован / О.А. Прігарін // На перехрестях світової науки: матеріали III Міжнародної наукової конференції «Вікно в європейську науку», присвяченої 140-річчю від дня народження Р.Ф. Кайндля. Чернівці, 20-21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 91 – 94.

45. Пригарин А.А. Липоване Добруджи, Бессарабии и Буковины: общее и особенное в материальной культуре / А.А. Пригарин // Культура русских-липован в национальном и международном контексте. – Вып.4. – Бухарест: CRLR, 2006. – С. 269 – 297.

46. Прігарін О.А. Посімейні списки росіян на Дунаї першої третини XIX ст.: можливості історико-демографічних реконструкцій / О.А. Прігарін // Релігія і церква в історії України: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Полтава: АСМІ, 2006. – С. 347-359.

47. Пригарин А.А. Группа после переселения: естественное движение и миграционные процессы старообрядческого населения на Дунае 1830-1850-х годов / Серия препринтов «Научные доклады по исторической демографии и исторической географии») / Отв. ред. И.Л. Жеребцов / А.А. Пригарин. – Вып.4. – Сыктывкар, 2007. – 20 с.

48. Пригарин А.А. Старообрядчество как этнокультурное явление (на примере Юго-Восточной Европы) / А.А. Пригарин // VII Конгресс этнографов и антропологов России: докл. и выступления. Саранск, 9-14 июля 2007 г. / Редкол.: В.А. Тишков и др.; НИИ гуманитарных наук при Правительстве Республики Мордовия. – Саранск, 2007. – С.105.

49. Пригарин А.А. Группа после переселения: естественное движение и миграционные процессы старообрядческого населения на Дунае 1830-1850-х годов / Серия препринтов «Научные доклады по исторической демографии и исторической географии») / Отв. ред. И.Л. Жеребцов / А.А. Пригарин. – Вып.4. – Сыктывкар, 2007. – 20 с.

50. Пригарин А.А. Старообрядчество как этнокультурное явление (на примере Юго-Восточной Европы) / А.А. Пригарин // VII Конгресс этнографов и антропологов России: докл. и выступления. Саранск, 9-14 июля 2007 г. / Редкол.: В.А. Тишков и др.; НИИ гуманитарных наук при Правительстве Республики Мордовия. – Саранск, 2007. – С.105.

51. Пригарин А.А. «Часовенники» Новороссийского края и Бессарабии: история одного старообрядческого конфессионима / А.А. Пригарин // Старообрядчество: история, культура, современность. Материалы научно-

практической конференции, проходившей в г. Москве в 2007 г. – Т.2. – М., 2007. – С.118-128.

52. Пригарин А.А. Старообрядческое священство в Измаильском градоначальничестве первой половины XIX века / А.А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Вып.V. – Одесса, 2008. – С. 51-60.

53. Прігарін О.А. На кордоні імперій: погляди М.С.Чайковського (Мехмед Садик Паші) на формування козацького населення Добруджі / О.А. Прігарін // Козацька спадщина: альманах Інституту суспільних досліджень. – Вип.4. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – С.129-135.

54. Пригарин А.А. Формирование старообрядческого населения Придунавья в конце XVIII – начале XIX вв. / А.А. Пригарин // Русские старообрядцы: язык, культура, история: Сб. статей к XIV Междунар. съезду славистов / Отв. ред. Л.Л. Касаткин; Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 65-107.

55. Пригарин А.А. «Часовенники» Новороссийского края и Бессарабии: история одного старообрядческого конфессионима / А.А. Пригарин // Старообрядчество: история, культура, современность. Материалы научно-практической конференции, проходившей в г. Москве в 2007 г. – Т.2. – М., 2007. – С.118-128.

56. Прігарін О.А. «Кордони пам'яті»: про давні часи в усно-історичному дослідженні / О.А. Прігарін // Усна історія в науковому дослідженні: матеріали всеукраїнської наукової конференції. Запоріжжя, 23-24 травня 2008 року. – Запоріжжя: Тандем-У, 2008. – С. 50-57.

57. Пригарин А.А. «История на полях»: записи в книгах липован как историко-этнографический источник / А.А. Пригарин // Традиционная книга и культура позднего русского средневековья. Труды Всероссийской научной конференции к 40-летию полевых археографических исследований МГУ им. М.В.Ломоносова (Москва, 27-28 октября 2006 г.) / Отв. ред. И.В. Поздеева (Мир старообрядчества. Вып.7). – Ярославль: Рейдер, 2008. – С.149-176.

58. Пригарин А.А. Истоки книжной культуры у старообрядцев на Дунае в свете архивных и полевых материалов / А.А. Пригарин // Язык, книга и традиционная культура позднего русского средневековья в жизни своего времени, в науке, музейной и библиотечной работе XXI в.: Труды II Международной научной конференции (Москва, 30-31 октября 2009 г.) / [Отв.ред. И.В. Поздеева]. – М., 2011 (Мир старообрядчества. Вып.8). – С. 459-474.

59. Prygarin A. Mihail Ceaikovski şi epoca sa / A. Prygarin, D.Sen // Magazin istoric. – Iunie 2009. – P. 53-57.

60. Пригарин А.А. Учреждение Белокриницкой иерархии и липоване / А.А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Выпуск 7. – Одесса-Измаил, 2010. – С. 49-60.

61. Пригарин А.А. Некрасовцы и липоване на Дунае в документах первой половины XIX века: формы исторической идентичности в актуальном контексте / А.А. Пригарин // Культура русских-липован в национальном и международном контексте. Сборник научных сообщений Международного научного симпозиума ОРЛР, состоявшегося в Тульче (12-14 июня 2009 г.). – Вып. 5. – Бухарест: Изд-во «CRLR» , 2011. – С. 85-124.

62. Пригарин А.А. Гектографы в липованской среде: специфика бытования и перспективы изучения (на материалах «Бесполезной радости») / А.А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Выпуск 9. – Одесса-Измаил, 2012. – С. 68-75.

63. Пригарин А.А. Липоване и «Липоване...» в новейшей практике и историографии: опыт саморефлексии / А.А. Пригарин // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Выпуск 10. – Одесса-Измаил, 2013. – С. 3-18.

64. Пригарин А.А. Старообрядцы Придунайских земель в исследованиях XIX в. – 1980-х гг.: историографические достижения и методологические проекции / А.А. Пригарин // Русские старообрядцы: язык, культура, история: Сб. статей к XV Междунар. съезду славистов / Отв. ред. Л.Л.Касаткин; Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. – М., 2013. – С. 152-180.

65. Пригарин А.А. «Тайные» языки липован: примеры функционирования XIX – XX вв. / А.А. Пригарин // Культура русских-липован в национальном и международном контексте: Сб. докладов и сообщений Международного научного симпозиума ОРЛР (Тульча, 12-16 июня 2013 г.) / Ред. Ф. Кирилэ, С. Молдован. – Вып. VI. – Бухарест: «C.R.L.R.», 2013. – С.413-420.

АНОТАЦІЯ

Прігарін О.А. Формування етноконфесійної спільноти росіян-старообрядців у Нижньому Подунав'ї (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2015.

У дисертаційній роботі, на основі опублікованих джерел, архівних документів та експедиційних матеріалів, із залученням широкого кола історіографічних свідчень, вперше у вітчизняній історичній науці комплексно досліджується формування етноконфесійної спільноти «липова» (росіян-старообрядців). Проаналізовано, як прихильники «давнього благочестія» шляхом масових міграцій опинилися на османсько-російському прикордонні (Молдавія, Буковина, Бессарабія, Добруджа). Реконструйовано, яким чином протягом другої половини XVIII – першої половини XIX ст. з цих перших общин виникає своєрідна

діаспорна група. Простежено особливості чинників цих процесів на тлі військово-політичного протистояння двох імперій у Північно-Західному Причорномор'ї.

Окрему увагу у дисертації присвячено реконструкція демографічних аспектів переселення та стабілізації старообрядницького населення у Нижньому Подунав'ї. Функціональна характеристика виникнення та побутування різних форм найменувань групи привела до спостережень над феноменом контекстуальної ідентичності. Аналогічне дослідження історичної пам'яті нащадків продемонструвало сталість і механізми варіативності свідомості старовірів. Значне місце в роботі приділено дослідженню складання культурно-побутових традицій липован у контексті крос-культурних перспектив регіонів. Особливо розглянуто процеси церковно-ритуального життя як основи життєдіяльності групи, розкрито перехід від практики біглопопівста до створення власної ієрархії. Також в історичній динаміці розглянути виразні риси у комплексах культури повсякдення (матеріальному, соціальному та духовному побуті).

Ключові слова: Російська імперія, Османська держава, Буджак (Бессарабія), Добруджа, етноконфесійна спільнота, старообрядці, міграції, ідентичність, соціальні інститути, рукописи.

АННОТАЦИЯ

Пригарин А.А. Формирование этноконфессиональной общности русских старообрядцев в Нижнем Придунавье (вторая половина XVIII - первая половина XIX вв.). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – Всемирная история. – Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича. – Черновцы, 2015.

В диссертационной работе на основе опубликованных источников, архивных документов и экспедиционных материалов, с привлечением широкого круга историографических свидетельств, впервые в отечественной исторической науке комплексно исследуется формирование этноконфессиональной общности «липова» (русских-старообрядцев). Проанализировано, как сторонники «древлего благочестия» путем массовых миграций оказались на османско-российском пограничье (Молдавия, Буковина, Бессарабия, Добруджа).

Реконструирован процесс преобразования первых общин в своеобразную диаспорную группу на протяжении второй половины XVIII – первой половины XIX века. Прослежены особенности факторов этих процессов на фоне военно-политического противостояния двух империй в Северо-Западном Причерноморье.

Отдельное внимание в диссертации посвящено реконструкция демографических аспектов переселения и стабилизации старообрядческого населения в Нижнем Подунавье. Функциональная характеристика возникновения и бытования различных форм наименований группы привела к наблюдениям над феноменом контекстуальной идентичности. Аналогичное исследование исторической памяти потомков продемонстрировало устойчивость и механизмы вариативности

сознания староверов. Значительное место в работе уделено исследованию возникновению культурно-бытовых традиций липован в контексте кросс-культурных перспектив регионов. Особо рассмотрены процессы церковно-ритуальной жизни как основы жизнедеятельности группы, раскрыт переход от практики беглопоповства к созданию собственной иерархии. Также в исторической динамике рассмотрены выразительные черты в комплексах культуры повседневности (материальном, социальном и духовном быту).

Ключевые слова: Российская империя, Османское государство, Буджак (Бессарабия), Добруджа, этноконфесиональная общность, старообрядцы, миграции, идентичность, социальные институты, рукописи.

SUMMARY

Prigarin O. A. Formation of Ethnoconfessional Community of Russian Old-Believers in the Lower Danube (second half of the 18th - first half of the 19th century). – Manuscript.

Thesis for the scholarly degree of the Doctor of Sciences in History. Speciality 07.00.02 – World History. – Chernivtsi Yuri Fed'kovych National University, Chernivtsi, 2015.

For the first time in native historical science in this thesis the formation of ethnoconfessional community of "lipovans" (Russian-Old-Believers) is investigated comprehensive on the basis of published sources, archival documents and expeditionary materials with a broad range of historiographical narratives. In the research was analyzed the fact of supporters' "Old Pieties" migration in the Ottoman-Russian borderland (Moldova, Bukovina, Bessarabia, Dobrudzha).

The way of conversion the first of communities into original Diaspora groups during the second half of 18th - early 19ht century is reconstructed also traced particular factors of these processes on the background of military-political confrontation between the two empires in the North-West Black Sea.

Special attention in the thesis is devoted to the reconstruction of the demographic aspects of migration and stabilization the population of Old-Believers in the Lower Danube. Functional characterization of the origin and existence of various forms of names have led to the observations of the phenomenon of contextual identity. A similar study of the historical memory of the descendants showed stability and variability mechanisms of Old-Believer. A significant part of the work is devoted to the study of the genesis of cultural and community lipovans' traditions in the context of cross-cultural region's perspectives. Especially the processes of the church- ritual life as the basis of group life is revealed, also transition from "fugitive priests" to creation its own

hierarchy is exposed. Also in the historical dynamics expressive features of everyday culture life are considered (material, social and spiritual life).

Key words: the Russian Empire, the Ottoman Empire, Budzhak (Bessarabia), Dobrudzha, ethnoconfessional community, Old-Believers, migration, identity, social institutions, manuscripts.

Підписано до друку 27.04.2015.
Формат 60х84 1/16. Гарнітура Times.
Умов.-друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,1.
Замовлення № 310. Тираж 100.

ТОВ РВА «СМИЛ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3408 від 03.03.2009 р.
68603, м. Ізмаїл, вул. Нахімова, 385.
Тел. 04841-63-915. E-mail:maligina@ukr.net